

Лагдан Світлана Петрівна

старша викладачка кафедри українознавства
Дніпровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна, Україна

СТИЛЬОВЕ ВИКОРИТАННЯ ФЕМІНІТИВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

***Анотація.** Стаття присвячена вивченню позицій вітчизняних науковців щодо використання фемінітивів у різних стилях мовлення. Акцентовано, що останнім часом вони набули значного поширення в розмовному, публіцистичному й художньому стилях у зв'язку з демократичними суспільними процесами. Відзначено, що найшвидше реагують на суспільні зміни ЗМІ, саме тому активність вживання фемінітивів тут найвища. Наголошено, що найменше поширені фемінітиви в науковому й офіційно-діловому стилях через консерватизм мовлення останніх.*

***Ключові слова:** фемінітиви, стилі мовлення, особи жіночої статі, жіночий рід, чоловічий рід*

Постановка проблеми. Як відомо, будь-які соціальні зміни, що відбуваються в суспільстві, знаходять відображення в мові, що вказує на її динамічний та соціально чутливий характер. Так і з фемінітивами. Трансформаційні процеси, пов'язані з демократизацією й розбудовою громадянського суспільства, супроводжуються необхідністю формування гендерної культури. Актуалізація гендерного рівноправ'я та посилення ролі жінок у суспільній життєдіяльності спричинили збільшення кількості фемінітивів. Як наслідок – активний розвиток в Україні на початку ХХІ століття гендерної лінгвістики – наукового напрямку у складі міждисциплінарних гендерних досліджень, що вивчає відображення гендеру в мові та мовленнєву й загалом комунікативну поведінку жінок і чоловіків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти гендеру в українській лінгвістиці були в полі зору таких дослідників, як А. М. Архангельська, Н. С. Остапенко, Л. О. Ставицька, Л. В. Таран, О. О. Тараненко, Т. А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова, Л. М. Саліонович, О. В. Халіман, О. А. Малахова, Н. В. Собецька тощо. Словотвірну структуру найменувань осіб жіночої статі досліджували В. О. Горпинич, В. М. Коломієць, Л. О. Родніна, Л. І. Фенько, І. І. Ковалик, С. П. Семенюк, О. А. Малахова та ін. Що стосується використання фемінітивів у різних сферах мови (стилях), то найбільшу кількість складають дослідження цієї групи лексики у ЗМІ – наприклад, роботи І. Я. Ладики, Л. М. Марчук, О. В. Чуєшкової, Н. А. Шеховцової тощо. І це закономірно, бо «найкращим матеріалом для дослідження будь-яких змін у мові є засоби масової інформації, адже цей сектор найшвидше реагує на ці мовні зміни» [1, с. 377]. Усебічного висвітлення проблеми стильового використання фемінітивів у вітчизняній мовознавчій науці не було, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою статті є вивчення позицій вітчизняних науковців щодо використання фемінітивів (іменників жіночого роду на позначення професій, посад, звань, статусів, роду занять тощо осіб жіночої статі) у різних стилях мовлення.

Виклад основного матеріалу. Фемінітиви не є новим явищем в українській мові, вони зафіксовані у словниках і мають активне застосування у щоденному спілкуванні. Щоправда, не завжди на позначення жінки використовують іменники саме жіночого роду, особливо коли це стосується професійної сфери її зайнятості. Звичайно, це пов'язано з історичними умовами: жінки рідко отримували освіту, здобували професійні навички, а якщо й здобували, то обмежено порівняно з чоловіками. Саме тому більшість професій у словниках позначена лише іменниками чоловічого роду, хоча суто чоловічими є незначна їх кількість. Унаслідок такого морфологічного нерозрізнення осіб за статтю у

мові закріплюються стереотипи підпорядкованого становища жінки чи її професійної й суспільної меншовартості.

Серед причин активного поширення останнім часом фемінітивів в усному та писемному мовленні О. А. Малахова назвала такі: 1) посилення соціальних рухів у країні, у тому числі й за права жінок; 2) дистанціювання від російськомовного тоталітарного дискурсу, адже в російській мові фемінітиви не мають значного поширення; 3) можливість розкрити думку більш точно, зазначити, що для українського суспільства жінка важлива й активна у всіх сферах [2].

Загалом найменування осіб жіночої статі можемо поділити на такі лексико-тематичні групи:

1) назви свояцтва, які серед слів означеної категорії є найдавнішими і в яких морфологічний рід збігається з біологічним: *мама, баба, прабаба, сестра, дочка, онука, тітка, свекруха, невістка* тощо;

2) назви статусів (за національністю, місцем проживання тощо), які здебільшого утворені від назв чоловічого роду: *сусідка, українка, гуцулка, мешканка, селянка, міщанка, громадянка, господиня, хазяйка, таздиня*;

3) найдавніші, традиційні назви, пов'язані з певними ремеслами, з різними видами сільськогосподарських чи промислових занять, – поодинокі приклади, що переважно утворені від найменувань чоловічого роду (*жниця, жниварка, знахарка*), адже ремісництво й різні види занять були чоловічою справою (*вугляр, столяр, тесляр, токар, гончар, косар, вівчар, каменярь*). Лише деякі назви є суто жіночими: *праля, покоївка, нянька*;

4) назви професій, що утворені від іменників чоловічого роду: *учителька, лікарка, вихователька, касирка, лаборантка, поштарка, секретарка, асистентка*;

5) назви професій чи посад, що раніше були суто жіночими, а зараз стали і чоловічими: *доярка → дояр, посудомийниця → посудомийник, манікюрниця → манікюрник*;

6) назви роду занять у різних сферах, що співвідносяться з назвами чоловічого роду за статтю: *учениця, студентка, аспірантка, письменниця, художниця, бандуристка, піаністка, спортсменка, біатлоністка*;

7) назви професій, посад, звань, які в мові мають чоловічий рід, проте співвідносяться з особами як чоловічої, так і жіночої статі: *агроном, нотаріус, мер, прокурор, декан, кандидат (доктор) наук, менеджер, промоутер*.

Саме стосовно найменувань останньої групи виникає найбільше суперечок, оскільки вони не мають лексикографічно закріплених відповідників жіночого роду. Наприклад, З. Мацюк і Н. Станкевич висловлюють таку позицію: «Більшість мовознавців дотримується думки, що назви осіб за професією з нейтралізованою родовою віднесеністю на рівні окремих лексем є типовими **граматичними омонімами** і виділяють родостатеву кореляцію» [3, с. 168]. Дещо іншої думки стосовно роду зазначених іменників дотримуються автори спільної праці Н. Д. Бабич та ін., зауважуючи: «В українській мові, окрім іменників чоловічого, жіночого і середнього родів, є **іменники парного роду**: *українець – українка, патріот – патріотка, письменник – письменниця ...*; **іменники спільного роду**: *президент, посол, прем'єр, прем'єр-міністр, кандидат, доцент, професор, етнограф, науковий співробітник, офіцер ...* – це т. зв. маскулізми; *сиротина, симпатяга, добряка, розумака, трудяга, нероба ...* – це т. зв. фемінітиви ...» [4, с. 198]. Як бачимо, визначення роду тут суттєво відрізняється від традиційної позиції, якої ми будемо дотримуватися.

Зазначимо, що навіть у силу дериваційного розширення фемінітивів відповідно до нової редакції українського правопису, у якому, проте, не наголошено на обов'язковості їх повсюдного використання, серед мовознавців немає однастайності щодо сфер їх уживання.

Як уже було актуалізовано, найповніше фемінітиви представлені в публіцистичному стилі, зокрема в мовленні ЗМІ, що найшвидше реагує на будь-які суспільні зміни. Хоча й серед масмедійників позиції щодо вживання фемінітивів суттєво відрізняються, що підтверджує І. Я. Ладика: «У

журналістському середовищі до сьогодні питання використання фемінітивів (слів на позначення жінок у різних професіях) залишається дискусійним, хоча саме медійники мали б іти в авангарді змін. Деякі журналісти активно вживають фемінітиви у своїх текстах/сюжетах, інші принципово їх уникають, навіть категорично проти їхньої появи у сучасному медійному просторі» [5, с. 11].

Попри повсякчасне використання фемінітивів для називання професій жінок чи їхнього роду діяльності деякими редакціями (наприклад, «Українська правда», «Громадське радіо»), Н. А. Шеховцова констатує непослідовність у їх вжитку, що може навіть виявлятися в одній статті. Погоджуємося з дослідницею, що «питання використання фемінітивів в українській пресі потребує докладного вивчення, адже вибіркоче використання таких форм порушує стрункність тексту. Натомість повна відмова від форм жіночих назв професій є виявом гендерної дискримінації» [6, с. 145]. На непослідовності у використанні фемінітивів, «коли в одному контексті на позначення особи жіночої статі наявні й фемінітиви, й маскулінітиви» [7, с. 50], наголошує також О. В. Чуєшкова, яка, попри те, відзначає активні процеси творення фемінітивів із використанням суфіксів **-к(а)**, **-иц(я)**, **-ин(я)** в інтернет-дискурсі. Досить активне, проте несистемне вживання фемінітивів у мові ЗМІ демонструє і Л. М. Марчук, а серед причин цього явища називає «лексичні лакуни в найменуваннях жіночих професій та гендерну асиметрію (морфологічну й семантичну), що пояснюємо ситуативно-прагматичними завданнями підкреслення соціального статусу через вживання чоловічого роду» [8, с. 121].

Окрім публіцистичного стилю, можемо констатувати також поширення фемінітивів у розмовному й художньому стилях, що пов'язано з їх функційними особливостями та специфікою мовних засобів, а точніше, відсутністю обмежень щодо використання останніх. Не зайвим буде нагадати, що в розмовному мовленні означені одиниці можуть бути стилістично маркованими, а дериваційні засоби їх творення активно доповнюються суфіксами **-их(а)**, **-и(а)**: *сторожиха*, *ткачиха*, *двірничиха*, *білетерша*, *бригадирша*. «Обмежене вживання

утворень із суфіксами *-их(а)*, *-и(а)* зумовлене також тим, що ці форми (*директориша, професориша, деканиша, лісничиха, інспекториша*) означають посаду жінки і назву дружини за чоловіком, а двозначність слів може призвести до змістової неясності», – акцентує Г. Й. Волкотруб [9, с. 18]. Стилiстична маркованість притаманна також деяким розмовним назвам жіночого роду із суфіксом *-к(а)*, як-от *математичка, фізичка, хімічка, трудовичка*, що належать до жаргонної лексики. Наведені найменування можливі і в художньому стилі, де їх вживання має на меті передати відповідний колорит ситуації, кола співрозмовників чи є елементом портрета певного персонажа.

Більшість слів жіночого роду із суфіксами *-к(а)*, *-иц(я)*, *-ин(я)* належать до стилістично нейтральної лексики: *дипломниця, журналістка, касирка, кравчиня, льотчиця, перекладачка, штампувальниця* тощо. Саме їм надають перевагу для позначення осіб жіночої статі у художньому, публіцистичному, розмовному стилях [9, с. 17].

На недопущенні протилежного явища – використання у ЗМІ найменувань жінок у формі чоловічого роду попри зафіксовані у словниках форми жіночого роду – наголошує О. Д. Пономарів: «Такі конструкції суперечать морфолого-стилiстичним нормам української мови. Вони є наслідком невмотивованого перенесення ознак офіційно-ділового стилю (де підкреслюється не стать людини, а її службове чи суспільне становище) на художнє, публіцистичне та розмовне мовлення» [10, с. 213]. Також автор ще у 2012 р. висловив припущення, що згодом набудуть поширення й утворення на кшталт *прем'єрка, президентка*, і відзначив, що подібні явища спостерігаються і в інших мовах – чеській, грецькій, німецькій [10, с. 214].

Найбільш суворими щодо використання фемінітивів, особливо професійної сфери, є науковий та офіційно-діловий стилі. За визначенням М. Г. Зубкова, «іменники на означення статусу, фаху, посади, звання (зазвичай у науковому, офіційно-діловому стилях) слід уживати в чоловічому роді» [11, с. 205]. Цю думку поділяє й Г. Й. Волкотруб [9, с. 17]. Поки що не знайшли застосування

фемінітиви і у відомчих документах, на які, власне, орієнтуються всі інші укладачі. Так, Ганна Новосад підписує документи як *міністр освіти і науки*, а не *міністерка*. Поодинокими є випадки застосування фемінітивів у науковому стилі. Традиційно у жіночому роді тут вживали лише найменування загального характеру, як-от *авторка, дослідниця*. Зараз же можемо зустріти й такі назви, як *професорка, завідувачка кафедри, кандидатка наук, вітчизняна вчена* тощо.

Висновки. Вивчення поглядів українських мовознавців на використання фемінітивів дає змогу сформулювати висновки: по-перше, активність поширення цієї категорії слів пов'язана із суспільними змінами, бажанням жінок відчувати себе важливими членами суспільства; по-друге, існує лексикографічне обмеження щодо найменувань жінок за родом їх професійної зайнятості, яке, у свою чергу, спричиняє перешкоди в поширенні таких назв; по-третє, найбільш консервативними щодо фемінітивів є науковий та офіційно-діловий стилі; і по-четверте, для остаточного нормативного закріплення фемінітивів у широкому вжитку, як і для будь-яких інших мовних одиниць, потрібен час, адже справедливо зауважує Н. В. Собецька, що «мова постійно розвивається, і чим частіше будуть звучати такі назви, тим швидше вони стануть узусом і перестануть різати вухо, а створення та встановлення нових «рівноправних» мовних норм буде сприяти кращому взаєморозумінню під час комунікації» [1, с. 377].

Список джерел:

1. Собецька Н. В. Вживання фемінітивів як прояв гендерної культури / Н. В. Собецька // Молодий вчений. – 2016. – № 12.1 (40). – С. 375–378.
2. Малахова О. А. Фемінітиви – не данина моді, вони властиві українській мові як системі [Електронний ресурс] / О. А. Малахова. – Режим доступу: <http://womo.ua/olena-malahova/>.
3. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування: навч. посіб. / З. Мацюк, Н. Станкевич. – 3-є вид. – К.: Каравела, 2010. – 352 с.
4. Бабич Н. Д. Культура фахового мовлення: навч. посіб. / Н. Д. Бабич, К. Ф. Герман, М. В. Скаб та ін.; за ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці: Книги – XXI, 2011. – 528 с.

5. Ладика І. Я. Проблема використання фемінітивів у медійному просторі / І. Я. Ладика // Соціально-гуманітарний вісник. – 2018. – Вип. 22. – С. 11.
6. Шеховцова Н. А. Фемінітиви в українській пресі / Н. А. Шеховцова // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – 2017. – Вип. 9. – С. 143–146.
7. Чуєшкова О. В. Стратегія фемінізації як основний чинник творення гендернотолерантної мови (на матеріалі інтернет-дискурсу) / О. В. Чуєшкова // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2019. – Т. 30 (69). № 2. Ч. 1. – С. 47–52.
8. Марчук Л. М. Лінгвокультурологічний аспект оцінної характеристики фемінітивів у мові ЗМІ / Л. М. Марчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2019. – № 38, т. 3. – С. 118–121.
9. Волкотруб Г. Й. Практична стилістика сучасної української мови: використання морфологічних засобів мови: навч. посіб. / Г. Й. Волкотруб. – К.: ТОВ «ЛТД», 1998. – 176 с.
10. Пономарів О. Д. Українське слово для всіх і кожного / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 2013. – 360 с.
11. Зубков М. Г. Українська мова: універсальний довідник / М. Г. Зубков. – 6-те вид., доп. – Х.: ВД «ШКОЛА». 2009. – 512 с.